

1

2001

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

У номері:

Мирослав ПОПОВИЧ
Україна: незалежність
здобута і втрачена.

**Володимир
ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ**
Інтелектуальні впливи Заходу
на духовне життя української
еліти XVII—XVIII ст.

Євген КАБАНЕЦЬ
Історія заснування
Печерського монастиря.

Анатолій МАКАРОВ
З'ява Богородиці в Україні
1920-х років.

Леся ТОЛОЧКО
Пам'ятник Володимирі
Святому в Києві.

Із цим номером кожен передплатник
«Київської старовини»
отримує в подарунок книгу П.П. Толочка
«Володимир Святий. Ярослав Мудрий»

по мѣлѣти бѣхъ мамение. вперѣ сѣмо мѣстѣри. въ
лѣ фѣ. ѣвниа столпѣ ѡ гнѣ ѡхъ мѣ рѣнѣи. а мѣ лнѣи.
ѡ свѣтнѣи. всѣхъ мѣлѣ. ѣвнѣи погрѣмѣ въ лѣ. въ лѣ
ѣи лѣи. ѣвнѣи въ нѣтъ въ. сѣи ѣ столпѣ сѣтѣ рѣнѣ
нѣтѣ рѣнѣи сѣтѣи. ѣи сѣтѣи въ нѣтъ нѣтъ въ нѣтъ.
нѣтѣ сѣтѣи въ мѣло. сѣтѣи нѣтъ нѣтъ въ.
ѣи сѣтѣи. нѣтѣ. вѣтѣи нѣтъ нѣтъ. а кѣи сѣтѣи
нѣтъ. нѣтѣ мѣ нѣтъ нѣтъ въ нѣтъ.

сѣтѣи сѣтѣи нѣтъ нѣтъ. нѣтъ нѣтъ нѣтъ нѣтъ.

- ¹⁰ Див.: Там же. — Ф. 3807. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 39—45.
- ¹¹ Там же. — Арк. 66, 91.
- ¹² Див.: Там же. — Спр. 4. — Арк. 24.
- ¹³ Див.: Там же. — Арк. 77—78.
- ¹⁴ Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. — К., 1991. — С. 56—57.
- ¹⁵ Див.: Дорошенко Д. Історія України. 1917—1923 рр. — Т.І. Доба Центральної Ради // Прапор. — 1990. — № 11. — С. 127.
- ¹⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1065. — Оп. 1. — Спр. 38. — Арк. 5, 10.
- ¹⁷ Див.: Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. — Т. III. — Прага, 1921. — С. 112—113.
- ¹⁸ Див.: ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 21. — Арк. 198.
- ¹⁹ Див.: Там же. — Ф. 3809. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 2—4.
- ²⁰ Див. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917—1921. Т. II. Кам'янецька доба — Зимовий похід. — Прага, 1942. — С. 144.
- ²¹ Див.: Там же. — С. 168—169.
- ²² ЦДАВО України. — Ф. 1429. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 10; Спр. 4. — Арк. 4.
- ²³ Див.: ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 124. — Арк. 23—26.
- ²⁴ Цит. за: Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917—1921. Т. III. Польсько-український Союз. Кінець збройних змагань УНР. — Прага, 1943. — С. 27—28.
- ²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 281. — Арк. 6—6зв.
- ²⁶ Див.: Яковлів А. Основи конституції У.Н.Р. // Тризуб. — 1928. — Ч. 8. — С. 4—9.
- ²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1065. — Оп. 2. — Спр. 263. — Арк. 1.
- ²⁸ Там же. — Ф. 3205. — Оп. 1. — Спр. 136. — Арк. 44.
- ²⁹ Див.: Там же. — Ф. 3534. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 29—31.
- ³⁰ Див.: Смаль-Стоцький Р. Україна й Америка // Ювілейний календар «Свободи» на 1958 р. — Джерзі Сіті; Нью-Йорк. — С. 74.
- ³¹ Див. докладніше: *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. — Львів, 1993.
- ³² Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали / Зредагували Любомир Р. Винар і Наталія Пазуняк. — Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993. — С. 142—143.

КАТЕРИНОСЛАВСЬКИЙ ТРИКУТНИК

Андрій ПОРТНОВ

Історія історичної науки України переважно висвітлюється дослідниками у її «зовнішніх» проявах — опублікованих працях, реалізованих наукових проєктах, тоді як конфліктні ситуації делікатно оминаються, а поодинокі публікації з цієї теми¹ лишаються майже непоміченими. Моє звернення до аналізованого сюжету продиктоване прагненням встановити особу, яка у листуванні кількох знаних істориків виступає як посередник у конфлікті Дмитра Яворницького і Михайла Грушевського. Я вважав за доцільне відтворити ланцюжок міркувань, що привели до розв'язання поставленого питання, й прагнув дотримуватись історіографічного такту, уникаючи поверхових висновків.

Читаючи епістолярію Агатангела Кримського, важко не звернути увагу на його лист до Дмитра Багалія від 28 листопада 1924 р.: «Відколи приїхав Грушевський, Академія всенька дихає інтригами... Найгодніш він обляпує всякою поганню людей свого фаху, незгідних з ним... супроти Еварницького його інтриги вже не комічні, а бридкі; бо він силується через одного із своїх катеринославських клеветрів викинути Еварницького з музею Поля, і той клевет веде свою справу, узброюючись ім'ям акад. Грушевського. Лист бідного Еварницького з цього приводу — це вистражданий крик серця»².

Можливо, ця інтрига так і лишилася б загадкою, коли б старший науковий співробітник Дніпропетровського історичного музею С.В. Абросимова не зверну-

ла мою увагу на інший лист. А саме — на відповідь Василя Біднова від 27 квітня 1925 р. на лист Д. Яворницького, у якому той виклав те ж саме, що й у цитованому листі Кримського. Біднов на це відповідав з Праги: «Перш за все, мені сумно було, що Вам доводиться так багато зазнавати прикростей... Розумію — музей, в якому й з-за якого зараз терпите стільки! Сум мій збільшився ще тим, що через пару днів по одержанню Вашого листа прийшов лист і од Вашого досадителя, в якому він виправдовує себе й винуватить Вас. Сильно здивувало те, що він написав мені. Першою думкою було якось підтримати Вас. Єдиним способом було написати йому, щоб він, з поваги до Ваших заслуг перед Україною взагалі та Катеринославом, зокрема... з поваги до Вашого віку, ставився з пошаною до Вашої особи, пробачив Вам, коли б Ви навіть і зробили йому якусь неприємність, і поступався самолюбством своїм. Вмовляв його, наскільки вмів, і через те, що він просив мене вислати йому історіографію Д.І. Дорошенка, то я, щоб вплинути більше на нього, вислав і книгу»³.

Найцікавішою для мене була інформація В. Біднова про надісланий ним «Огляд української історіографії» Дмитра Дорошенка. Річ у тім, що у протоколах допиту заарештованого у 1929 р. у справі СВУ професора Дніпропетровського ІНО Володимира Пархоменка, якому інкримінували зв'язки з «емігрантськими колами», спливає та сама книжка. В. Пархоменко розповів, що для викладання української історії він потребував дослідження з української історіографії й знав, що «нещодавно вийшла подібна книга з-під пера вказаного Д. Дорошенка, екземпляр цієї книги був у Дніпропетровську в Д.І. Яворницького і І.С. Степаніва (виділено мною. — А.П.), але дістати у них я не міг, тоді я звернувся до Дорошенка листовно»⁴.

У такий спосіб особу «клеверета Грушевського» було встановлено. Але це жодною мірою не означає розставлення усіх крапок над «і», а тим більше засудження Івана Степаніва. Треба врахувати і характер Д.І. Яворницького, його болюче і нетерпиме ставлення до критики та наукової «конкуренції». Наведу лише кілька рядків із листа одного з учнів Дмитра Івановича, професора Оренбурзького педінституту Павла Матвієвського (1904—1987): «Він (Яворницький. — А.П.) дивився на «учнів» спрощено, вважав, що не треба займатися тим, чим займався він будь-кому іншому, бо усе зроблено, сказано і надруковано ним»⁵. А коло наукових зацікавлень І. Степаніва — це «тема Яворницького» — Запоріжжя XVIII ст. Більше того, у своїх публікаціях Степанів подеколи досить гостро критикував метра. У статті «До студій з історії Запоріжжя за останні роки його існування» він висловив критичне ставлення до «Історії запорозьких козаків» Д. Яворницького як такої, що «в великій мірі обвіяна серпанком ідеалізації запорізького козацтва»⁶. В іншій своїй публікації І. Степанів, називаючи Д. Яворницького «Нестором катеринославської історіографії», водночас характеризував доповідь останнього «Козацтво перед судом історії» таким чином: «Торкаючися самого зруйнування Січі, розповідач обмежився всім відомими подробицями, давши їх в виді фотографічного знімку і не ціпаючи того внутрішнього процесу класової боротьби, що в значній мірі полегшив завдання Катерини та Потьомкіна покінчити з Запоріжжям»⁷. Слід додати, що обидві публікації з'явилися після конфлікту Степаніва із Яворницьким, який стався 1924 р.

Треба врахувати і те, що А. Кримський і В. Біднов були давніми близькими друзями Яворницького (а отже, могли некритично поставитись до відомостей від нього). Не виключено, що упереджено налаштований до Грушевського Агатангел Юхимович⁸ радо підхопив ще одне свідчення про його інтриги. Постає питання: а чи були катеринославські інтриги взагалі? Або, принаймні, наскільки змальована Д. Яворницьким у листах до друзів картина є адекватною реаліям?

Однозначної відповіді на це питання отримати неможливо, але взаємини Д. Яворницького і М. Грушевського не треба спрощувати. Вчені ніколи не були

близькими, а один випадок з далекого минулого міг істотно зіпсувати їхні взаємини. Йдеться про лист Д. Яворницького від 8 лютого 1900 р., який він надіслав з Москви до Михайла Грушевського у Львів. У тому листі Яворницький писав: «Нудно мені тут страшенно і хотів би я податись геть із Москви до Галичини, але не просто, а з деяким умислом» (цей «умисел» полягав у тому, щоб вже у Львові захистити дисертацію і «зостатись на прожиття»)⁹. На це прохання Грушевський не відповів, у фонді Д. Яворницького зберігся лише один лист від Михайла Сергійовича, датований вже 1927 р. й написаний у приятному тоні¹⁰. У 1929 р. Яворницького, разом із М. Слабченком і М. Яворським, було обрано академіком АН УРСР, чим влада мала намір послабити вплив Грушевського в Академії.

Постає питання: чи не залишилася в Яворницького образа на Грушевського, яка була вихлюпнута ним на людину, близьку до академіка, — Івана Степаніва?

Це питання лишається однією із загадок минулого, але треба бодай стисло розповісти про героя даної статті, ім'я якого майже незнане у сучасній Україні. Збереглося лише кілька друкованих праць І. Степаніва та невелика за обсягом справа з Архіву Управління СБУ у Дніпропетровській області.

Отже, Іван Симонович Степанів народився у 1880 р. в с. Малє Перещепине Харківської губернії у родині православного священика. До революції 1917 р. працював викладачем історії та географії, пізніше викладав в Українській гімназії, був помічником губернського комісара освіти за правління П. Скоропадського і Директорії, заступником голови Української спілки вчителів. На час арешту у 1936 р. як члена «українського націоналістичного підпілля» Степанів викладав історію на медробфаці та у фізкультурному технікумі¹¹.

До 1926 р. історик був співробітником Дніпропетровської науково-дослідної кафедри українознавства, вивчав архівні документи до історії Запоріжжя XVIII ст. Про своє знайомство з М. Грушевським Степанів розповів слідчим таким чином. У 1922—1923 рр. він був секретарем комісії з розподілу серед місцевих українців допомоги закордонних організацій, яку очолював Д. Яворницький. На ньому ґрунті виникло знайомство з Грушевським, який організував пересилку допомоги із-за кордону, а після повернення в Україну влаштував Степаніва до Української Академії наук¹².

На допитах Степанів визнав свою приналежність до «української націоналістичної організації», зауваживши: «...будучи націоналістом, я розцінював політику радянської влади на Україні як таку, що спрямована на утиски культурних і національних інтересів українського народу... Звільнення мене з викладацької роботи як націоналіста ще більше загостило мої національні почуття і озлоблення проти радянської влади. Звільнення мене з роботи я пояснював тільки приналежністю моєю до українського народу, у зв'язку з чим мені не довіряють і переслідують»¹³.

Відомо, що Івана Степаніва було розстріляно, але дата його смерті невідома.

¹ Напр., див.: *Толочко О.П.* Дві не зовсім академічні дискусії: (І.А. Лінниченко, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський) // *Український археографічний щорічник: Нова серія.* — К., 1993. — С. 92—103; *Грицак Я.* Конфлікт 1913 року в НТШ // *Український історик.* — 1991—1992. — Ч. 110/115. — С. 319—332; *Бурім Д.* Два погляди на історію конфлікту 1930—1931 рр. в Українському Науковому Інституті в Берліні // *Наукові записки Інституту української археографії: Збірник праць молодих вчених та аспірантів.* — К., 1997. — Т. 2. — С. 474—490.

² *Матєсва Л., Циганкова Е. А.Ю.* Кримський — неодмінний секретар ВУАН. Вибране листування. — К., 1997. — С. 94—95.

³ Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Дніпропетровськ, 1997. — Вип. 1. Листи вчених до Д.І. Яворницького. — С. 48—49.

⁴ Цит. за: *Повернення з небуття: Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля у Дніпропетровському університеті.* — Дніпропетровськ, 1995. — С. 15.

- ⁵ З недатованого (поч. 1960-х рр.) листа П.Є. Матвієвського до І.М. Шаповала (копія з особистого архіву автора). Лист написано російською мовою.
- ⁶ Степанів І.С. До студій з історії Запорозжя за останні роки його існування // Записки Дніпропетровського інституту народної освіти. — 1927. — Т. 1. — С. 373.
- ⁷ Степанів І.С. З наукової праці в Катеринославі // Україна. — 1926. — № 1. — С. 171.
- ⁸ Конфлікт двох академіків докладно і з належним тактом проаналізовано у кн.: Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. — К., 2000. — С. 297—322.
- ⁹ Мицик Ю.А. Д.І. Яворницький — М.С. Грушевському // Архіви України. — 1996. — № 1/3. — С. 42.
- ¹⁰ Див.: Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. — Вип. 1. — С. 149—150.
- ¹¹ Архів Управління СБУ у Дніпропетровській області (далі: АУСБУ). — Спр. 29560. — Арк. 104.
- ¹² Там же. — Арк. 107. В архіві М. Грушевського зберігся один лист І. Степаніва (від 12 серпня 1927 р.) з проханням допомоги із придбанням фотоапарату, потрібного в архівній роботі. Цей лист опубліковано (див.: Мельник Л.М. З листів дослідників історії Південної України до Михайла Грушевського // Південна Україна ХХ ст. — Запоріжжя, 1998. — Вип. 1. — С. 38—39). В архіві Д. Яворницького збереглося два листи від І. Степаніва, датовані 1919 і 1924 рр. (див.: Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького: Каталог музейної колекції. — Дніпропетровськ, 1992. — С. 126).
- ¹³ АУСБУ. — Спр. 29560. — Арк. 108.

Нові видання

- Українська література у портретах і довідках: Давня література — література ХІХ ст.: Довідник. — К.: Либідь, 2000. — 358 с.
- Попович М. Нарис історії культури України / Вид. 2-е, випр. — К.: АртЕк, 2001. — 728 с.: іл.
- Микола Григорович Жулинський: Бібліографічний покажчик / Національна парламентська бібліотека України; Упор. Н.В. Лоцинська. — К., 2000. — 64 с.: іл.
- Романюк М. Українське пресознавство на порозі ХХІ століття / Науково-дослідний центр періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. — Львів, 2000. — 109 с.
- На службі Клію: Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. — К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів, 2000. — 818 с.: іл.
- Литературное зарубежье: Проблема национальной идентичности / Институт мировой литературы им. А.М. Горького РАН. — М.: Наследие, 2000. — Вып. 1 / Отв. ред. Ю.Я. Барабаш. — 212 с.
- Українського читача передовсім зацікавлять статті Ніни Над'ярних "Феноменологія Д. Чижевського в зеркале і "зазеркальє" літературної практики", Віталія Крикуненка "Українська література: російские адреса", Юрія Барабаша "Иеремиады Евгена Маланюка".